
قرآن و دانش اصول

پژوهشی در آیات مورد استناد در دانش اصول فقه

تألیف

دکتر رضا حق پناه

تهران، انتشارات سخن

www.ketab.ir

سرشناسه	: حق پناه، رضا
عنوان و نام پدیدآور	: قرآن و دانش اصول: پژوهشی در آیات مورد استناد در دانش اصول فقه / تألیف رضا حق پناه.
مشخصات نشر	: تهران: سخن، ۱۳۹۰.
مشخصات ظاهری	: ۵۷۶ ص.
شابک	: 4 - 575 - 372 - 964 - 978
موضوع	: اصول فقه - جنبه های قرآنی
موضوع	: قرآن (اصول فقه)
رده بندی کنگره	: ۱۳۹۰ خ ۸۵/الف ۱۰۴ BP
رده بندی دیویی	: ۲۹۷/۳۱
شماره کتابشناسی ملی	: ۲۶۴۶۷۷۷

انتشارات سخن
خیابان انقلاب، خیابان دانشگاه
خیابان وحید نظری شماره: ۴۸
فکس ۶۶۲۶۳۸۷۵
www.sokhanpub.com
Email: info@sokhanpub.com

— — ◇ —

قرآن و دانش اصول
(پژوهشی در آیات مورد استاد در دانش اصول فقه)

تألیف دکتر رضا حق پناه

چاپ اول: ۱۳۹۰

حروف نگاری و صفحه آرایی: سینانگار

لیتوگرافی: صدف ۸۸۳۰۵۳۳

چاپ: گلرنگ یکتا

صحافی: حقیقت

تیراژ: ۲۲۰۰ نسخه

همه حقوق محفوظ است.

شابک: ۹۷۸-۹۶۴-۳۷۲-۵۷۵-۴

— — ◇ —

مرکز پخش: انتشارات علمی، خیابان انقلاب، مقابل در بزرگ دانشگاه تهران،
شماره ۱۲۲۴، تلفن ۶۶۴۶۰۶۶۷، ۶۶۴۶۵۹۷۰

فهرست مطالب

۱۵	پیشگفتار
۱۷	بخش اول: کلیات
۱۸	موضوع پژوهش
۲۰	سؤالات عینی مورد پژوهش
۲۱	فرضیه‌ها
۲۱	اهمیت و ضرورت موضوع بحث
۲۲	پیشینه تحقیق
۲۵	تعریف اصول فقه
۲۷	تفاوت بین قاعده فقهی و مسأله اصولی
۲۸	ضرورت و اهمیت علم اصول فقه
۲۹	علم اصول و ارزشیابی ادله احکام
۳۰	منابع اصلی علم اصول فقه
۳۰	الف. قرآن
۳۳	ب. سنت
۳۴	ج. عقل و بنای عقلا
۳۵	د. اجماع
۳۶	پیوند قرآن و علم اصول
۳۷	نارینخه چگونگی بهره‌گیری از مباحث اصول فقه در جهت فهم قرآن
۳۷	الف. در عصر حضور
۴۰	ب. در عصر صحابه
۴۱	ج. در عصر تابعان و تابعان آنان
۴۲	د. در عصر محدثان
۴۲	ه. عصر اجتهاد

۲۲	سیر تاریخی استناد به آیات قرآن در کتابهای اصول فقه
۵۰	استمداد از مسائل اصولی در تفسیر آیات الاحکام
۵۳	بخش دوم: آیات مورد استناد در علم اصول فقه
۵۵	فصل اول: ادله اربعه
۵۵	اول. کتاب
۵۵	الف. حجیت کتاب
۸۱	ب. عدم تحریف قرآن کریم
۸۲	۱. اقسام تحریف
۸۳	۲. شبهه تحریف و منابع اهل سنت
۸۳	۳. رد شبهه تحریف در منابع شیعه
۸۴	۴. دلایل عدم تحریف قرآن کریم
۸۶	ج. اختلاف قرائات و استنباط احکام
۹۳	د. نسخ
۹۳	۱. نسخ در لغت و اصطلاح
۹۴	۲. امکان و وقوع نسخ
۹۷	۳. تعداد آیات منسوخه
۹۹	۴. انواع نسخ
۹۹	۵. نمونه‌هایی از آیات منسوخه
۱۰۵	دوم. حجیت سنت
۱۰۶	معنای سنت
۱۰۷	معنای اصطلاحی سنت نزد اصولیان
۱۰۸	الف. ادله حجیت سنت پیامبرص از قرآن کریم
۱۱۹	نتیجه‌گیری و جمع بندی
۱۲۱	ب. حجیت سنت امامان معصوم
۱۲۲	۱. دلیل عقلی
۱۲۲	۲. دلایل نقلی
۱۲۳	الف. قرآن
۱۲۵	اولی الامر چه کسانی هستند؟
۱۲۹	ب. سنت نبوی
۱۳۰	ج. حجیت سنت صحابی
۱۳۵	نتیجه‌گیری

۱۳۵	د. حجیت خبر واحد.....
۱۵۲	ه. کاربرد خبر واحد در تفسیر قرآن.....
۱۵۶	و. شرایط حجیت خبر واحد.....
۱۵۸	ز. حجیت ینته.....
۱۶۲	نتیجه گیری.....
۱۶۲	سوم. حجیت عقل در قرآن کریم.....
۱۶۳	توانایی و اعتبار عقل.....
۱۶۷	حجیت عقل در قرآن کریم.....
۱۷۲	نمونه هایی از کاربرد عقل در استنباط احکام.....
۱۷۳	محدودیت عقل از دیدگاه قرآن.....
۱۷۸	حُسن و قبح عقلی در قرآن.....
۱۷۹	آیات قابل استناد در حسن و قبح عقل.....
۱۸۲	قاعده ملازمه.....
۱۸۳	دیدگاه اخباریان.....
۱۸۶	دیدگاه اصولیان.....
۱۹۰	نتیجه گیری.....
۱۹۲	حجیت سیره عقلا در قرآن مجید.....
۱۹۲	حجیت سیره عقلانیه.....
۱۹۵	چهارم. اجماع.....
۱۹۵	الف. تعریف اجماع.....
۱۹۶	ب. اعتبار اجماع در نزد اهل سنت.....
۱۹۷	ج. استدلال به آیات برای حجیت اجماع.....
۲۰۴	فصل دوم: مباحث الفاظ.....
۲۰۴	اول. امر.....
۲۰۵	الف. ماده امر.....
۲۰۶	۱. معانی ماده امر در قرآن.....
۲۱۰	۲. دلالت وضعی ماده امر بر وجوب در قرآن کریم.....
۲۱۴	ب. صیغه امر.....
۲۱۴	۱. گونه های صیغه امر در قرآن کریم.....
۲۱۶	۲. معانی صیغه امر در قرآن کریم.....
۲۱۹	۳. دلالت صیغه امر بر وجوب در قرآن کریم.....

۲۲۰	۴. ادله قرآنی ظهور صیغه امر در وجوب
۲۲۲	۵. موارد استثنا
۲۲۹	دوم. اجزاء
۲۳۰	الف. آیات مربوط به اجزاء
۲۳۳	ب. واجب تعبدی و توصلی
۲۳۷	سوم. نهی
۲۳۸	الف. دلالت ماده نهی
۲۳۸	ب. ظهور ماده نهی بر حرمت در قرآن کریم
۲۴۰	ج. صیغه های نهی
۲۴۱	د. کاربردهای مختلف صیغه نهی در قرآن کریم
۲۴۳	ه. ظهور صیغه نهی در تحریم
۲۴۶	و. دلالت نهی بر فساد و بطلان
۲۴۶	الف. نهی در عبادت
۲۴۷	ب. نهی در معاملات
۲۴۹	امر و نهی ارشادی و مولوی
۲۴۹	الف. امر ارشادی و مولوی
۲۴۹	ب. نهی مولوی و ارشادی
۲۵۱	فصل سوم: حجیت قطع؛ ادله و مبانی قرآنی آن
۲۵۲	اول. آیات دالّی بر حجیت قطع
۲۵۲	۱. آیات مربوط به علم
۲۵۲	۲. آیات مربوط به برهان
۲۵۵	۳. آیات مربوط به سلطان
۲۵۶	۴. آیات مربوط به حجّت
۲۵۶	۵. آیات مربوط به بیان، تبیین، بینه
۲۵۸	دوم. عقاب بر تجری
۲۶۱	فصل چهارم: ظن
۲۶۱	اول. اصل اولی در ظن
۲۶۲	دوم. ادله حرمت عمل به ظن از قرآن کریم
۲۶۲	الف. آیات دالّی بر حرمت افترا
۲۶۳	گستره افترا در قرآن کریم

۲۶۵	ب. آیات نهی از ظن
۲۶۸	ج. سخن بدون علم
۲۷۰	سوم. ظنون غیر معتبر
۲۷۰	الف. استحسان
۲۷۱	۱. تعریف استحسان
۲۷۳	۲. ادله قرآنی حجیت استحسان
۲۷۷	ب. مصالح مرسله
۲۷۸	۱. تبعیت احکام از مصالح و مفاسد
۲۷۹	۲. مصالح مرسله در لغت و اصطلاح
۲۸۲	۳. ادله موافقان مصالح مرسله
۲۸۴	۴. ادله مخالفان مصالح مرسله
۲۸۶	۵. شیعه و مصالح مرسله
۲۸۹	۶. تفاوت جایگاه مصلحت در اصول و فقه
۲۹۲	۷. مقاصد شریعت
۲۹۵	بند ۱. قرآن و تصریح به ملاک احکام
۲۹۹	بند ۲. قرآن و اشاره به ملاک احکام
۳۰۱	بند ۳. تفاوت بین مقاصد شریعت و استصلاح
۳۰۲	بند ۴. فوائد و ثمرات شناخت مقاصد شریعت
۳۰۴	ج. قیاس
۳۰۴	۱. تعریف قیاس
۳۰۵	۲. حجیت یا عدم حجیت قیاس
۳۰۷	۳. ادله قرآنی حجیت قیاس
۳۱۵	سخن ابن حزم در رد قیاس
۳۱۸	د. عرف
۳۱۹	عرف در لغت و اصطلاح
۳۱۹	۱. اقسام عرف و کاربردهای آن
۳۲۱	۲. اعتبار عرف در مذاهب مختلف اسلامی
۳۲۱	الف. نزد اهل سنت
۳۲۲	ب. نظر علمای شیعه
۳۲۳	۳. دلیل قرآنی اعتبار فهم عرف لفظی
۳۲۳	۴. ادله قرآنی اعتبار عرف عملی
۳۲۶	ه. سد ذرایع
۳۲۷	۱. بررسی دیدگاهها

۳۲۸	۲. ادله قرآنی سد ذرایع.....
۳۳۳	۳. شیعه، سد ذرایع و مقدمه حرام.....
۳۳۳	۴. فرق ذریعه با مقدمه.....
۳۳۵	چهارم. ظنون معتبر از منظر قرآن کریم.....
۳۴۰	فصل پنجم: شک و اصول عملیه.....
۳۴۱	اول. اصل برائت.....
۳۴۲	الف. ادله قرآنی اصل برائت.....
۳۵۷	شرط اجرای برائت.....
۳۵۹	ب. اصل اباحه.....
۳۶۱	ج. ادله قرآنی اصل اباحه.....
۳۷۰	دوم. اصل احتیاط.....
۳۷۱	الف. ادله اخباریان از قرآن بر احتیاط در شبهه تحریمیه.....
۳۷۵	ب. اصل احتیاط به معنای عام.....
۳۷۵	۱. روابط اقتصادی و مالی.....
۳۷۶	۲. امور حقوقی.....
۳۷۷	۳. اخبار و گزارشها.....
۳۷۷	۴. امور نظامی.....
۳۷۸	۵. روابط اجتماعی.....
۳۷۸	سوم. اصل استصحاب.....
۳۷۹	الف. ادله حجیت استصحاب.....
۳۸۲	ب. استصحاب شرایع سابقه.....
۳۸۷	ج. دیدگاه فقها و اصولیان.....
۳۸۷	۱. دانشمندان شیعه.....
۳۸۹	ادله مثبتین:.....
۳۹۶	۲. عالمان اهل سنت.....
۳۹۶	الف. ابوحنفیه.....
۳۹۷	ب. مالک.....
۳۹۸	ج. شافعی.....
۳۹۸	د. احمد بن حنبل.....
۳۹۸	ه. دیگر عالمان.....
۴۰۱	د. اشکال‌های عمده تمسک به قصه‌ها.....

فصل ششم: سایر مباحث اصولی	۴۰۶
اول. حکم اولی و ثانوی در قرآن	۴۰۶
الف. نمونه‌هایی از احکام اولی در قرآن کریم	۴۰۷
ب. ملاک احکام ثانوی	۴۰۷
ج. مصادیق حکم ثانوی	۴۰۸
۱. عسر و حرج	۴۰۹
۲. اضطرار	۴۱۲
۳. اکراه	۴۱۶
دلیل قاعده اکراه از قرآن کریم	۴۱۷
موارد اکراه	۴۱۸
۴. ضرر (قاعده لا ضرر)	۴۱۸
مدرك قاعده از قرآن کریم	۴۱۹
پاسخ به یک شبهه	۴۲۵
۵. تقیه	۴۲۶
بند ۱. اهل سنت و قاعده تقیه	۴۲۹
بند ۲. دامنه تقیه	۴۳۰
۶. عجز	۴۳۰
مفهوم ما لا یتطاق	۴۳۲
استدلال اشاعره بر صحت تکلیف ما لا یتطاق	۴۳۲
تکلیف‌های توان فرسای امت‌های پیشین	۴۳۶
دوم. تخطئه و تصویب	۴۳۸
الف. ادله قرآنی قائلان به تخطئه	۴۴۰
ب. رابطه تخطئه و تصویب با کمال شریعت	۴۴۱
سوم. اصل صحت	۴۴۳
الف. موارد کاربرد اصل صحت	۴۴۳
ب. اصل صحت به معنای جواز تکلیفی	۴۴۴
ج. دلایل قرآنی بحث	۴۴۴
د. اصل صحت به مفهوم وضعی	۴۴۷
چهارم. اجتهاد	۴۵۱
مقدمه	۴۵۱
اجتهاد در لغت	۴۵۲
اجتهاد در اصطلاح	۴۵۳

۴۵۳	تطور معنایی اجتهاد
۴۵۵	الف. ادله قرآنی، جواز اجتهاد
۴۵۵	۱. آیه تفقه در دین
۴۵۷	۲. آیه سؤال از اهل ذکر
۴۵۸	۳. آیات ۱۷-۱۸ سورة زمر
۴۵۹	۴. آیات ۱۶۸-۱۷۰ سورة بقره
۴۵۹	۵. آیه ۸۳ سورة نساء
۴۶۳	ب. قرآن و اجتهاد پیامبر
۴۶۴	۱. قرآن و عدم جواز اجتهاد پیامبر
۴۷۰	۲. دلایل جواز اجتهاد پیامبرص و نقد آنها
۴۷۲	پنجم. تقلید در احکام شرعی
۴۷۲	الف. انواع تقلید در قرآن کریم
۴۷۵	ب. تقلید مذموم
۴۷۷	ج. چهره دوروی تقلید
۴۸۰	د. تقلید صحیح و معقول در قرآن؛ ماهیت و ضرورت آن
۴۸۱	ه. ادله قرآنی تقلید صحیح
۴۸۶	ششم. تعارض ادله
۴۸۷	تعریف تعارض
۴۸۸	پیشینه بحث
۴۹۰	الف. عدم تعارض در قرآن کریم
۴۹۲	ب. قرآن، ملاک رفع اختلاف
۴۹۴	هفتم. نزاحم
۴۹۷	هشتم. قرآن و مباحث اصولی از منظری دیگر
۴۹۷	الف. استدلال به قرآن از نظر استقلال و عدم آن
۴۹۷	۱. استدلال به یک آیه بر قاعده اصولی
۴۹۹	۲. استدلال به دو یا چند آیه بر قاعده اصولی
۵۰۱	ب. استدلال به قرآن همراه با روایت بر قاعده اصولی
۵۰۲	ج. استدلال به قرآن همراه اجماع
۵۰۳	د. استدلال به قرآن به ضمیمه دلیل عقل
۵۰۵	ه. استدلال اصولیان به قرآن بر قواعد اصولی از جهت ظهور و خفا
۵۰۹	نتایج و یافته‌ها
۵۱۳	کتاب‌نامه

پیشگفتار

تحول چشمگیر در عرصه قرآن‌پژوهی، مباحث و رویکردهای نوینی را در رشته‌های مختلف علوم دینی پدید آورده، که پرداختن اصولی و از سر دقت به آنها بسیار مهم و ضروری است. یکی از مباحثی که ذهن پژوهندگان حوزه علوم قرآن را به خود معطوف ساخته، مسأله «ارتباط بین قرآن کریم و اصول فقه» است. اهمیت مسأله از آن جا ناشی می‌شود که از یک سو قرآن کریم اصیل‌ترین و مهم‌ترین منبع استنباط و استخراج احکام الهی است و سایر منابع با معیار قرآن سنجیده می‌شود، از دیگر سوی، با اینکه آیات قرآنی محدود هستند، نیاز به استنباط و استخراج احکام روزافزون است و از جانب دیگر، علم اصول از بدو ظهورش به عنوان ابزاری کارآمد برای استنباط احکام از منابع، از جمله قرآن کریم، در گذر عصرها و نسلها به کار گرفته شده است.^۱ این مسأله باعث شده تا این سؤال‌ها متولد شود که قرآن کریم چه ارتباطی با علم اصول فقه دارد؟ آیا اصول فقه موجود، مولود فهم قرآن و رهنمودهای آن است؟ چگونه این همه قواعد پیچیده و پرکاربرد اصولی، یا برخی از آنها از قرآن کریم قابل اصطلاح برداشت است؟ در این مسأله، زمانی به پاسخ منطقی و مقبول می‌توان رسید که ابتدا خود مسأله به روشنی تبیین گردد، پیش‌فرضهای آن بیان شود، و آنگاه با دقت در آیات قرآن پاسخ مناسبی برای آن یافت شود.

۱. ابن‌ندیم، ابوالفرج محمد بن اسحاق، الفهرست، تهران، ۱۳۵۰ ش، ص ۲۲۷؛ ابن حجر عسقلانی، لسان المیزان، بیروت مؤسسه الاعلمی، ۱۴۰۶ ق/ ۱۹۸۶ م، ج ۹، ص ۱۹۸؛ محمد هادی معرفت، التفسیر و المفسرون فی توبه القشيب، چاپ دوم، دانشگاه علوم اسلامی رضوی، مشهد، ج ۱ و ۲، حسن نفی زاده، جایگاه قرآن کریم در فرایند استنباط فقهی، چاپ اول، انتشارات دانشگاه فردوسی، مشهد، ۱۳۸۴ ش، ص ۱۹.

نکته اساسی در این ارتباط آن است که بسیاری از قواعد اصولی که دانشمندان علم اصول آنها را تأسیس و مستحکم و مبرهن نموده‌اند، در قرآن کریم با صراحت یا به اشاره آمده است. در این پژوهش سعی بر آن است که این بخش از آیات مورد بحث قرار گیرد و کیفیت مبنا واقع شدن آنها به تحلیل در آید.

در همین جا بر خود لازم می‌دانم از همه عزیزانی که مرا در به سامان رساندن این اثر یاری و راهنمایی فرموده‌اند نهایت سپاسگزاری را به عمل آورم و برای همه آنان توفیق و سلامتی آرزو مندم. از دست‌اندرکاران و مسئولان معرّز انتشارات سخن نیز تشکر و قدردانی می‌کنم و برای همه آنان اجر جزیل و حشر با قرآن را از خداوند سبحان می‌طلبم.

مشهد مقدس، دانشگاه علوم اسلامی رضوی

رضا حق‌پناه

زمستان ۱۳۹۰

www.ketab.ir